

A TÖRTÉNELMI PONTIUS PILATUS ÉS MAGISTRATURÁJÁNAK IDENTIFIKÁLÁSA

GIOVANNINI MÁTÉ

tudományos segédmunkatárs (KRE ÁJK)

Absztrakt

Iudaea provincia ötödik helytartója a passiótörténet révén vált világszerte ismerté. Könyvtárakat tölt ki Pontius Pilatus személyével, karrierével, - különösen a Jézus-perrel összefüggésben felmerülő – hivatali jogkörével foglalkozó szakirodalom. Az utókor rendelkezésére álló csekélyke forrásbázis feltérképezését követően, a témában elmélyülni szándékozó megrökönyödve konstatálja, hogy a történeti, teológiai, római jogi kutatások időről időre újabb problémákat vetnek fel és kísérlik meg az ellentmondásos koncepciók áttekinthetetlen hálózatának különböző diszciplináris megközelítést igénylő szárait elvarrni. Vállalkozásunk további akadályát a megkérdőjelezhető történelmi hitelességű források jelentik. Bár az évszázadok alatt egymásra halmozott tanulmányok tömkelege szédítő magasságba tör, máig alapvető információk hiányában vagyunk Pilatus biográfiáját illetően. Nem tudjuk mikor és hol született, milyen közhivatali tisztségeket töltött be helytartói kinevezését megelőzően, hogyan alakult életútja, miután a princeps visszahívta. Még a vonatkozó, viszonylagosan nagyobb számú antik írásos emlék dacára sem sikerült magistraturájának kérdését megnyugtatóan rendezni. Úgy tűnik, mintha a történelem pusztán egy epizód-szerepet szánt volna neki az evangéliumokban.

A következő munka a ránk marad primer források vizsgálatán alapul, ezekre hagyatkozva igyekszik rekonstruálni a „történelmi Pontius Pilatust”, azt a személyt, akit Kr. u. 26-ban a közbiztonságilag instabil tartomány vezetésével bíztak meg. Az elemzés azonban nem kizárólag Pilatus helytartói működésének periódusára szűkül, célja, hogy a hiteles adatok közül a legfontosabbakat összegyűjtse, szükség esetén az uralkodóvá vált tévképzeteket cáfolja és valós képet nyújtson arról, amit a lovagrendi magistraturáról tudhatunk.

Kulcsszavak: Pontius Pilatus, Iudaea provincia, történelmi Pontius Pilatus

Abstract

The fifth governor of the province of Iudaea became known worldwide through the passion story. Libraries are filled with the literature dealing with Pontius Pilatus' personality, career, and - especially in connection with the trial of Jesus - his official authority. After mapping the meagre source base available to posterity, the one who intend to delve into the topic is taken aback at note that historical, theological and roman law research raises new problems from time to time and attempt to tie up the loose ends of the baffling network of contradictory concepts that require different disciplinary approaches. Sources of questionable historical authenticity represent further obstacle to our endeavour. Although the multitude of studies accumulated over the centuries reaches dizzying heights, we still lack basic information regarding Pilatus' biography. We do not know when and where he was born, what public office positions he held before his appointment as a governor, how his life developed after the princeps recalled him. Even in spite of the relevant, relatively large number of ancient written records, the issue of his magistratura was not resolved satisfactorily. It seems as if history had dedicated a mere episodic role in the Gospels for him.

The following work is based on the examination of the remaining primary sources, relying on them it tries to reconstruct the „historical Pontius Pilatus”, the person whom was entrusted with the governance of the province which is unstable in terms of public security in 26 AD. However, the analysis is not limited to the period of Pilatus' governorship, it aims to collect the most important of the authentic data and, if necessary, refute prevailing misconceptions and provide a real picture of what we can know about the magistratus from the equestrian order.

Keywords: Pontius Pilatus, Iudaea Province, historical Pontius Pilatus

Amikor Pontius Pilatus nevével találkozunk, óhatatlanul a passiótörténet és Jézus Krisztus halálra ítélése ötlük fel bennünk. Természetesnek tekinthető ezen általános emberi reakció, ugyanis Pilatus személye, hivatali tevékenysége az evangéliumok révén vált ismertté és nyert történelmi jelentőséget. A lovagrendi *magistratus* működése nyilvánvalóan nem merült ki iudaeai

helytartóságában, azonban kétségtelenül igaz, hogy pályájának e periódusa került legrészletesebben megörökítésre.¹

A több mint negyven évet megélt Pilatus csupán Iudaeában töltött tizenegy esztendő helytartói munkásságának megítélése a szakirodalom neuralgikus pontját képezi,² az erre vonatkozó források sok esetben antagonisztikusnak tűnnek,³ életének egyéb aspektusairól pedig kevés diakrónikusan igazolható adatot tudunk.⁴ Mégis többen fáradoztak a hiátusok kitöltésén, a népszerű legendák bizonyítására vagy éppen cáfolatára törekedve, erőfeszítéseik végül különböző Pilatus-portrék megalkotását eredményezték.⁵

Mindazonáltal Pontius Pilatusszal bőséges – döntően angol, német és olasz nyelvű – szakirodalmi anyag foglalkozik, több monografikus volumenű vizsgálat is készült a témában.⁶ Az eddigi hazai kutatómunkák jellemzően nem konkrétan Pilatus személyéhez kapcsolódtak, inkább az evangéliumok, illetve a Jézusper kontextusában végzett elemzés során a teológiai, történetileg, jogilag releváns, Pilatus *iurisdictio*s tevékenységével összefüggő tartalmakra fókuszáltak.

A magunk részéről jelen keretek között Pontius Pilatus életének felvázolására, a pályafutását közvetlenül befolyásoló események feltárására és a *magistraturáj*át övező ellentmondások feloldására vállalkozunk. Nem áll szándékunkban Pilatus személyét érintő bárminemű értékítélet kialakítása, célunk, hogy elsődlegesen a primer forrásokat felhasználva készítsük el a történelmileg – megközelítően – hiteles Pilatus-képet („historical Pilate”).⁷

- 1 BLINZLER, Josef: *Der Prozess Jesu*. Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 1960³, 54.
- 2 MCGING, Brian C.: Pontius Pilate and the Sources. *The Catholic Biblical Quarterly*, 1991, 53(3), 416–438, 416; TAYLOR, Joan E.: Pontius Pilate and the Imperial Cult in Roman Judaea. *New Testament Studies*, 2006/52, 555–582, 555.
- 3 WINTER, Paul: *On the Trial of Jesus*. In: Ehrlich, E. L. (hrsg.): *Studia Judaica. Forschungen zur Wissenschaft des Judentums* (Bd. I.). Berlin, Walter de Gruyter, 1974², 72.
- 4 BOND, Helen K.: *Pontius Pilate in history and interpretation*. Cambridge, Cambridge University Press, 1998, xi.
- 5 WROE, Ann: *Poncius Pilate*. New York, Random House Inc., 1999, xii.
- 6 MÜLLER, Gustav Adolf: *Pontius Pilatus, der fünfte Prokurator von Judäa und Richter Jesu von Nazareth*. Stuttgart, Metzler, 1888.; MAIER, Paul L.: *Pontius Pilate*. New York, Bantam Doubleday Dell Publishing Group, 1968.; SPADAFORA, Francesco: *Pilato*. Rovigo, Casa Editrice Istituto Padano di Arti Grafiche Rovigo, 1973.; LÉMONON, Jean-Pierre: *Pilate et le gouvernement de la Judée. Textes et monuments*. Paris, J. Gabalda et Cie Éditeurs, 1981.; GURGO, Ottorino: *Pilato*. Milano, Rusconi, 1987.; BOND i. m.; WROE i. m.; GRÜLL Tibor: *Pontius Pilatus egy karrier története*. Budapest, Szent Pál Akadémia, 2002.; CARTER, Warren: *Pontius Pilate. Portraits of a Roman Governor*. Liturgical Press, 2003; DEMANDT, Alexander: *Pontius Pilatus*. München, C.H. Beck, 2012; HERZER, Jens: *Pontius Pilatus. Henker und Heiliger*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 2020.
- 7 GERS-UPHAUS, Christian: The Figure of Pontius Pilate in Josephus Compared with Philo

1. Források

Ahhoz, hogy megállapíthassuk, mi minősül témánk szempontjából releváns forrásanyag, két tény szükséges előzetesen rögzítenünk. Egyrésztől Pilatus életéről roppant csekély eredeti, ókori forrás maradt fenn, amely tény a következő irodalmi álláspont is világosan tükrözi: „The only physical evidence we have of this man is one inscribed stone and a few small coins. All the records he kept, as he was bound to keep them, have disappeared.”

Másrésztől Pontius Pilatus a krisztusi csodatétel, a feltámadás – következképp a keresztyén hitvallás – egyik szükségszerű karaktere.⁸ Erre tekintettel, már az ókeresztényirodalomban megfogalmazódott a kíváncsóság, hogy a római helytartó életrajzát, vagy legalább az evangéliumokból kiolvasható személyét ’reprodukálják’.⁹ A hitelesség követelménye *ab ovo* nem merülhetett fel, így a múlt századok írói, kevésbé zavartatva magukat az ismeretek hiányától, gyakran saját fantáziájukra hagyatkozva komponálták meg a korszellemnek megfelelő életutakat, és osztották ki a Jézus elítélésében általuk helyénvalónak tartott szerepet,¹⁰ mindig valamilyen sajátosnak látszó többlettel megtoldva a korábbi mítoszt.¹¹ A posztkanonikus irodalomnak köszönhetően elterjed Pilatus-kép vált a legismertebbé,¹² viszont ez nem azonosítható a *princeps* tartományi képviselőjét megtestesítő személlyel.

Primer forrásainkat elsősorban Alexandriai Philón és Flavius Josephus, illetve Suetonius művei jelentik.¹³ Ezenfelül Tacitus retrospektív feljegyzéseiben található némi adatmorzsát Pilatusra vonatkozóan, iudaeai hivatalával kapcsolatban pedig további epigráfiai és papirologiai leletekre hagyatkozhatunk.¹⁴ Tekintve, hogy vizsgálatunk szándékolt mélysége túlmutat a római helytartó hivatali pályájának rekonstruálásán, a szekunder forrásokra annyiban hagyatkozunk, amennyiben azok Pilatus életútjának réseit képesek kitölteni.

and the Gospel of John. *Religions*, 2020, 11(65), 1–24.

8 WINTER i. m. 79. Találón fogalmazza meg Pilatus történelmi jelentőségét LÉMONON: „Or, que serait cet homme dans la mémoire de l’humanité s’il n’avait été associé au procès de Jésus de Nazareth?” (LÉMONON i. m. 279.)

9 WROE i. m. xii.

10 Uo.

11 GURGO i. m. 7; MAIER, Paul L.: The Fate of Pontius Pilate. *Hermes*, 1971/99, 362.

12 Vö. WINTER i. m. 88.

13 LÉMONON i. m. 131.; WINTER i. m. 72.

14 Az ókeresztény, illetve apologetikus írók műveiben is találunk Pilatus személyiségére vonatkozó tartalmakat (Ignatius *Sm.* 1,1; *Ph.* 3, 1; *Pol.* 2, 2; *Eph.* 19, 2–3. Irenaeus *Adv. Haer.* 3, 4, 2; 3, 12, 3; 3, 12, 5; 3, 12, 9; 5, 12, 5. Aristides *Apol.* 1, 14. Tertullianus *Apol.* 21, 17; 24) e szöveghelyek viszont csak a passió kapcsán és marginálisan érintik a tárgykört.

2. Samniumtól Iudaeaig

A vélhetően oszk eredetű Pontius¹⁵ család Samniumból származott.¹⁶ A déli Appenninek vidékén élő samnisok eredetileg pásztorkodással és földműveléssel foglalkoztak,¹⁷ és jól értettek a fegyverforgatáshoz.¹⁸ A Pontiusok törzse valószínűleg a nemesi réteghez tartozott – legalábbis Pilatus apja már a felső társadalmi osztály tagjaként élhetett Rómában¹⁹ – és vitézül harcoltak a több mint fél évszázadon át dúló samnis-háborúban,²⁰ területeiket a Kr. e. 3. századig meg tudták őrizni az egyeduralomra törekvő Rómával szemben.²¹ A Pontius nemzetségnév első írásos emléke a Kr. e. 4. század elejéről maradhatott fenn, és Pontius Cominus, „*impiger iuvenis*” a rómaiak gallok elleni ütközetében tanúsított hősi cselekedetét örökölte meg.²² Adatolt, hogy Kr. e. 321-ben a tehetséges katona, C. Pontius volt a samnisok *imperatora* a második samnis-háborúban (Kr. e. 326–304) és csatát nyert a rómaiakkal szemben.²³ A „*celeberrimi duces*” közé tartozott Pontius Telesinus, aki a polgárháború alatt Marius oldalán, a mintegy nyolcvanezer katonából

15 A Pontius nemzetségnév talán a latin *pons* (= híd) vagy a görög πέντε (= öt) szóból ered: SOUTER, Alexander: *Pilate*. In: HASTINGS, James (ed.): *A Dictionary of Christ and the Gospels*, New York, Charles Scribner's Sons, 1906, 3721.

16 DEMANDT, Alexander: *A történelem nagy pereit*. Budapest, Holnap Kiadó, 1993, 52.; GURGO i. m. 15.; SADDINGTON, D. B.—VOGEL, U. R. D.: An unpublished coin of Pontius Pilatus and some speculations about his career. *Akroterion* 1997/42, 27. A samnisokért állítólag nem rajongtak Rómában: „The Samnites were known [...] as rustic buffoons, gallowumping creatures who were wild and clumsy as horses (WROE i. m. 14.)”.

17 MAIER (1968) i. m. 6. A *gens Samnis* rokoni kapcsolatban állhatott a szabinokkal, és samnis származásúak lehettek az első római gladiátorok is: KROLL, Wilhelm – KURT, Witte (hrsg.): *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1920, 2132, 2138.

18 Liv. *Ab urb.* 7, 29.

19 GURGO i. m. 8.

20 A samnisokról már Livius említést tesz, első alkalommal az etruszok felett Kr. e. 411-ben aratott győzelmük rögzítésekor, mikor Capys vezetésével sikerült elfoglalniuk Capuát: Liv. *Ab urb.* 4, 37.

21 GURGO i. m. 15.; WROE i. m. 13.

22 A fiatal katona egy fakérgen szelte át a Tiberist, hogy a Capitoliumban átadhassa a hadsereg üzenetét: Liv. *Ab urb.* 5, 46.

23 Livius azonosításként, apja nevét is feltüntette, innét tudjuk, hogy a hadvezér Herennius Pontius fia volt: Liv. *Ab urb.* 9, 1; Val. Max. 7, 2, 17. Cicerónál C. Pontius Samnisként szerepel: Cic. *off.* 2, 75. *Praenomenjének* csak rövidített formáját ismerjük, a szakirodalom hol Caiusként (GURGO i. m. 16.), hol pedig Gaviusként (WROE i. m. 14.) említi.

álló samnis–csapatokat vezette.²⁴ A Pontiusok egy része később Rómában telepedett le,²⁵ közülük való lehetett a Caesar idején néptribunusi tisztséget betöltő L. Pontius Aquila,²⁶ akinek a neve az összeesküvőkkel kapcsolatosan is felmerült.²⁷ Titus Pontius *centurio* egyedülálló erejéről volt híres a kései köztársaságkorban.²⁸ Az 1. században élhetett Pontius Aufidianus és Pontius Lupus, akikről annyit tudunk, hogy az *ordo equester*hez tartoztak.²⁹ Végül Pilatus kortársáról, C. Pontius Nigrinus consulról tudunk, aki Tiberius halálának évében, 37-ben töltötte be hivatalát.³⁰

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a Pontii katonai sikereiről, hőseikről lehettek ismertek Rómában, kimagasló militáris képességeik generációkon keresztül visszaköszönt és egészen Pilatus születéséig befolyásos arisztokraták is kikerültek a rokonság köréből.³¹ A samnisok a Kr. e. 2. századtól a lovagrendbe is bekerülhettek,³² jóllehet Pilatus korára a család kezdett elszegényedni és *equites illustriores*³³ címük már egyre inkább szimbolikus jelentőségűvé vált.³⁴ Pilatus még bizonyosan a lovagrend tagjaként kezdte meg *cursus honorum*át.³⁵

24 Paterculus, *Hist. Rom.* 16, 1; 27, 1; Val. Max. 6, 8, 2.

25 WROE i. m. 15.

26 Suet. *Iul.* 78. A Cic. *ad fam.* 10, 33, 4 körében csak Pontius Aquilaként jelenik meg. A szakirodalom azt a – primer forrásokkal meggyőzően – nem igazolható adalékot is felveti, hogy Sutriumból származott és *pontifex* is volt: ZIEGLER, Konrat (hrsg.): *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1953, 35.

27 Appianos, *Hist. Rom.* 14, 474.

28 Cic. *Cato* 7, 32; *fin.* 1, 7. Ugyancsak Cicero említi Pontiusot – csak a nemzetségnévet megadva –, Marcus Antonius szerencsejátékos és asztaltársát: Cic. *Phil.* 13, 2. Cicero még egy L. Pontius nevű személyről is beszámol feleségének, akivel Brundisiumban találkozott: Cic. *ad Att.* 7, 2, 2.

29 Val. Max. 6, 1, 3; 8, 7, 5.

30 Suet. *Tib.* 73. GALLIVAN, P. A.: The Fasti for the Reign of Gaius. *Antichthon* 1979/13, 66.

31 A Pontius *nomen gentile* több epigráfiai leletben is előfordul, melyek a Római Birodalom különböző tartományaiából kerültek elő. Csak a Kr. e. I. századból – azaz Pilatus idejéből – a következők ismertek: AE 1981, 0441; AE 1986, 0351; AE 2004, 1379; AE 1905, 0228; CIL 06, 40883; AE 2000, 0736; CIL 03, 02839; AE 1984, 0180; AE 1984, 0886; AE 1990, 0883; AE 1953, 0244. (Érdekesség, hogy egy 3. század elejére datált feliratot, melyen a „Pontius Pontius trib(unus)” részlet található, Aquincumban tártak fel: CIL 03, 03481.)

32 Vö. Liv. *Ab urb.* 44, 40.

33 GURGO i. m. 17.; MAIER (1968) i. m. 6.

34 WROE i. m. 15. DEMANDT szerint Pilatus plebejus családból származott: DEMANDT (2012) i. m. 46.

35 BALESTRA, Laura: Ponzio Pilato. Praefectus Iudaeae. *Intellectus Quaerens. Rassegna di Studi di Scienze Religiose*, Ascoli Piceno, 2015/9, 54.; BOND i. m. 9.; DEMANDT (2012)

Pontius Pilatus *praenomenje* – felmenőihöz hasonlóan – nem maradt ránk. Születésének idejét és helyét sem ismerjük, a *secunder* forrásokban is csak közvetett adatokat találunk ezen alapvető információkra vonatkozóan. Kr. e. 4–1 körül születhetett *civis Romanusként* és Rómában nevelkedett.³⁶ A ritka Pilatus *cognomen* csupán öt feliraton fordul elő.³⁷ A *pilatus* melléknév a *pilum* szóból ered, amely latinul dárdát, gerelyt jelent. *Pilatus* tehát annyit tesz: dárdás, gerelyes, illetve dárdával vagy gerellyel ellátott. Ragadványneve híres hadvezér őseire, de akár saját bajvívási ügyességére is utalhat.³⁸

Fiatal éveiről és karrierjéről alig van biztos információnk. Az egyetlen kiindulási pontunk, amelytől rekonstruálási támpontokat remélhetünk, Pilatus házassága lehet. „*Amíg az ítélszékekben ült, felesége azt üzenté neki: Ne avatkozz ennek az igaz embernek a dolgába, mert sokat szenvedtem ma álmomban miatta.*”³⁹ A Pilatus feleségének azonosítására vállalkozó ókori és középkori szerzők valamennyien Máté evangéliumát veszik alapul.⁴⁰ Szándé-

i. m. 55.; PETER, Hermann: *Pontius Pilatus, der römische Landpfleger in Judäa*. In: ILBERG, Johannes (hrsg.): *Neue Jahrbücher für das Klassische Altertum Geschichte und Deutsche Literatur*, Leipzig, B. G. Teubner, 1907/10, 7.; TAYLOR i. m. 565. A római helytartó társadalmi státusza kapcsán érdemes utalnunk a szakirodalmi álláspontra, mely szerint az *ordo equester* keltette fel a provinciák lakossága elleni gyűlöletet: ALFÖLDY Géza: *Római társadalomtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 59.

36 GURGO i. m. 17.; SOUTER i. m. 3721.; WROE i. m. 13.

37 AE 1981, 0850. (B); AE 1989, 0342i7; AE 1992, 1771; CIL 11, 04396; RMM 00032. Vö. DEMANDT (2012) i. m. 53.

38 Szüleinek nevét – még az apját is – homály fedi. Feltételezések szerint apját Marcus Pontiusnak hívták és Lucius Pontius Pilatusként Sevillában született. A hispániai származás mellett szól, hogy azok közül az általunk ismert feliratok közül, amelyeken a Pontius-nemzetségnév előfordul, a legtöbbet – a különböző előfordulási régiókkal és nem az összesen regisztrált feliratok számával összevetve – Spanyolország területén tártak fel (AE 1987, 0620b; AE 1987, 0620c; AE 1987, 0620a; AE 1987, 0646; AE 1987, 0647; AE 1995, 0741; AE 1986, 0351; AE 2000, 0736; AE 1994, 0905). Egy másik elképzelés szerint Pilatus a Fekete-tenger mentén elterülő Pontusból származott és e helyről kapta nevét: GURGO i. m. 14.; WROE i. m. 26.

39 Mt 27, 19.

40 Önmagában furcsának tűnik Pilatus feleségének jelenléte Iudaeában. A helytartói hivatal általában magányos időszakot takart, Rómától távol; nem volt szokás, hogy a *magistratus*t neje is elkísérje a tartományba: KANY, Roland: *Die Frau des Pilatus und ihr Name. Ein Kapitel aus der Geschichte neutestamentlicher Wissenschaft. Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde des Urchristentums*, 1995/86, 106.; vö. SLUTER, Rev. Geo. (ed.): *The Acta Pilati*. M. B. Robins, 1879, 113. Viszont 21-től már lassanként feloldódott e korlátozás (*Tac. Ann.* 33–34.), aztán Pilatus befolyásos kapcsolatai révén is kiszöközhette, hogy feleségét magával vihessék a katonailag instabil provinciába: GURGO i. m. 18.

kuk üdvözölendő, ugyanakkor céljuk aggályosan megvalósítható. A témában legkorábbi írásos emléknek számító evangélium is legalább fél évszázaddal követte Pilatus iudaeai hivatalát, és már a Mátétól fennmaradt részletben is csak a névtelen γυνή, azaz feleség szó szerepel.⁴¹

A krónikairódalomban, illetve az apokrif iratokban viszont konkrét személy került rögzítésre: Πρόκλα, amelynek latin átírata Proculaként maradt fenn,⁴² Pontius Pilatus feleségeként.⁴³ Már a 4–5. században a Claudia *nomen gentilit* is hozzáfűzték Pilatus feleségének nevéhez,⁴⁴ akit így végül – bár nem következetesen – Claudia Proclának kereszteltek el az ókori, középkori egyházirodalomban.⁴⁵

41 Az első evangélium-magyarázatot a hagyomány Papiasnak tulajdonítja, akitől egyetlen lakonikus mondatot őrzött meg az utókor, amely azt a megállapítást tartalmazza, hogy Máté héberül állította össze Igéit (λόγια): Eus. *Hist. eccl.* 3, 39, 15. Ez nem sok információ, de legalább a későbbi időkben általánosan elfogadottá, tényszerűséggé alakulhatott a keresztyén egyházban. Ebből arra a következtetésre jutottak a bibliakutatók, hogy a Máté evangéliumaként számontartott mű egészében csak utólag, a 2. századot követően és görög nyelven kerülhetett kiadásra: KARNER Károly (szerk.): *Az Újtestámentom Szent Iratai (I. köt.)*. Sopron, A „keresztyén igazság” kiadása, 1935. Vagyis, mindaz, amit ma Máté evangéliumaként ismerünk, legjobb esetben az eredetinek görög fordítását takarja és meglehet, hogy e reprodukció nem is a legrégebben keletkezett szinoptikus írás: JACKSON CASE, Shirley: *The Origin and Purpose of the Gospel of Matthew. The Biblical World*, 1909/34, 393. Azt, hogy Máté evangéliuma került-e elsőként írásba foglalásra, nem tudjuk; lehetséges, hogy a többi evangélista nem is ismerte az eredeti művet: KÁLVIN János: *Evangéliumi harmónia. Máté, Márk és Lukács evangéliumának magyarázata (I. köt.)*. Ford. Buzogány Dezső. Budapest, a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2020, 23.

42 A magunk részéről a továbbiakban a görögnek megfelelő transzkripciót használjuk. Az angol nyelvű irodalom is az autentikusabb megfelelőt használja: CARINGTON, Smith: *Pilate's Wife? Antichthon* 1984/18, 102–107.

43 Mal. *Chron.* 309.; Az *Acta Pilati* és az *Evangeliium Nicodemi* nem említik Pilatus feleségének nevét, csak a feleség (*mulier*, γυνή) szó szerepel a vonatkozó részletben. Az apokrifok magyarázataiban tűnik elő Procla kommentári feltételezéséként: TISCHENDORF, Constantinus: *Evangelia Apocrypha*. Lipsia, Avenarius et Mendelssohn, 1853, 322. Vö. KANY i. m. 105. A kommentátorok végül az eredeti szöveget is kiegészítették a hipotetikus Procula adalékkal: THILO, Carolus Ioannes: *Codex Apocryhus Novi Testamenti (Tom. I.)*. Lipsia, sumptibus Frid. Christ. Guilielmi Vogel, 1832, 522. Szembeötlő különbség a két kódex között, hogy míg az 1832-ben kiadott megnevezi Pilatus feleségét, addig a későbbi, az 1853-ban megjelent könyv főszövegében ez nem található meg. További furcsaság, hogy Thilo művében máshol Priscillának nevezi Pilatus feleségét („*Pilati uxor vocatur Priscilla.*”): *Codex Apocryhus Novi Testamenti*. CXLV.

44 Pseudo-Dexter, *Chron.* 21; Fragmentum Chronici, *sive omnimoda historiae Fl. Lucii Dextri*, Saragossa, J. Calderon, 1619, 69–70. (A továbbiakban: Fl. L. Dextri, *Chron.*)

45 Elsőként talán Hieronymus nevezte Claudia Proclának Pilatus feleségét: GRÜLL, Tibor: *The Legendary Fate of Pontius Pilate. Classica et Mediaevalia*, 2010/61, 168.; CARINGTON i. m. 102.

A Pilatus életét tanulmányozó szerzők kötelességüknek érezték, hogy hidat képezzenek házassága és tartományi megbízatása között, ésszerű alternatívákat igyekeztek nyújtani a iudaeai helytartó ködbeveszett hivatali pályájára vonatkozóan. Törekvésük a Pilatus feleségével kapcsolatos fikciókat még tovább duzsasztotta. Proclát a császári családdal hozták kapcsolatba,⁴⁶ feltételezték, hogy Augustus és Tiberius rokonságába tartozott.⁴⁷ A Iulius-Claudius dinasztiába való beházasodás tekintélyes mértékben fellendíthette egy feltörekvő – megkopott lovagrendi címmel bíró – fiatal katona előmenetelét. Az érdekházasság-tézise a helytartói megbízatáshoz vezető karrier egyik hihető magyarázatának látszik.⁴⁸

A Pilatus feleségével kapcsolatos mondák már bejárták a világot, mire 1923-ban a régészek felettébb érdekes dologra bukkantak Bejrút külvárosában.⁴⁹ Egy szarkofág feltárásakor került elő két aranykarperec, az egyik a ΚΛΑΥΔ/ΠΡΟΚΛΑ, a másikon a ΚΛΑΥΔ/ΙΑ ΠΡΟ/ΚΛΑ gravírozás olvasható.⁵⁰ A szarkofágban megtalált egyéb leletek (érmék, gyűrű, füzérek, bútorok) alapján az elföldelés idejét a 3. századra datálták.⁵¹ A Claudia Procla Szarkofág és egy knósszoszi sír összehasonlító elemzése utóbb arra a következtetésre vezette a kutatókat, hogy a bejrúti lelet valószínűleg az 1. század második feléből származik.⁵² Amennyiben elfogadjuk az archeológiai analízis eredményét, egyúttal el kell ismernünk, hogy Claudia Proclát, feltehetően éltében jómódú asszonyt Pilatus idejében temették el. A koncepció szépséghibája az, hogy a néhai Claudia Proclát nem azonosíthatjuk Pilatus feleségével, hiszen feleségének a neve nem állapítható meg kétségét kizáróan a rendelkezésünkre álló információk alapján. A forráselemzéseink tükrében kijelenthetjük, hogy a Pontius Pilatus és Claudia Procla közötti kapcsolat kimutatása sikertelennek bizonyult, és racionális megközelítés szerint *ab origine* nem is vezethetett volna többre, mint amit Máté evangéliuma megőrzött.⁵³

46 *A gens Claudia* és az arisztokrata vérvonal az apokrif iratok kommentárjában is felvetődik: *Codex Apocryphus Novi Testamenti*. 522.; amely táptalajul szolgált a szakirodalmi elméletek elburjánzásának: KANY i. m. 107.

47 WROE szerint Claudia Procla Augustus unokája, Iulia Caesaris lánya lehetett: WROE i. m. 27–28. Maier bár elfogadja Proclát Pilatus feleségéként, kritikusan viszonyul a forrásokhoz: MAIER (1968) i. m. 351. GURGO viszont elszegényedett arisztokrata felmenők között képzeletben el Proclát, akinek a jobb élet reményét Pilatus jelentette (és talán rövidéletű gyermek is született házasságukból): GURGO i. m. 13.

48 GURGO i. m. 14.

49 MOUTERDE, René R. P.: *Sarcophages de Plomb Trouvés en Syrie*. *Syria* 1929/10, 238.

50 MOUTERDE i. m. 245.

51 Uo. 249.

52 CARINGTON i. m. 103.

53 Pilatus feleségének személyét illető vizsgálódásunk frappáns zárásaként pillantsuk a

Hogy Pilatus viselt-e valamilyen közhivalt Rómában, hol katonáskodott, tagja volt-e a praetorianusoknak vagy éppen Tiberius bizalmas *praefectus praetoriója*, Seianus egyengette útját, nem tudjuk.⁵⁴

A Kr. u. 26. volt az egyik meghatározó esztendeje Róma történetének. Tiberius – feltehetően Seianus ösztönzésére⁵⁵ – Capri szigetére költözött, a testőrparancsnok – későbbi consul – pedig átvette a hatalmat és módszeresen eltávolította az útjában álló császári család tagjait.⁵⁶ A *princeps* innentől kezdve távol tartotta magát az államügyektől,⁵⁷ így Seianus saját embereivel szabadon frissíthette fel a hivatali apparátust,⁵⁸ vélhetően ő ültette Pilatust is a nem igazán népszerű Iudaea helytartói székébe.⁵⁹

3. Iudaea helytartója

A *principatus* idején a Birodalom tartományi igazgatása egyközpontú volt,⁶⁰ a provinciákat helytartók irányították.⁶¹ Az annektált tartományokat kormányzó *magistratusok* – így Pilatus is – a császár személyét⁶² – ekképp az egész Imperium Romanumot⁶³ – képviselték, hivatali tisztségük pontos terminológiája

következő tényekre. Vincent de Beauvais úgy vélte, hogy Claudia Procla az Újszövetségben (2Tim. 4, 21.) mindenképpen említésre került, így végül egy keresztyén testvérrel azonosította őt lásd: Fl. L. Dextri, *Chron.* 71. A görög orthodoxia úgy hiszi, a passió után Pilatus és felesége megtért, emiatt szentté avatták őket. Az orthodox kalendáriumban október 27-én Szent Prokla napját, a kopt egyházban június 25-én Szent Pilatus és Procla napját ünneplik: MAIER (1971) i. m.; GRÜLL Tibor: Pontius Pilatus. Egy karrier története. *Világosság* 2000/8–9, 66–90., 85.

54 WROE i. m. 22–23. GURGO i. m. 17.

55 Tac. *Ann.* 4, 41.

56 NÉMETH György – HEGYI W. GYÖRGY: *Görög–római történelem*. Budapest, Osiris Kiadó, 2011, 485.

57 Suet. *Tib.* 41.

58 GRÜLL (2000) i. m. 68.

59 SÁRY Pál: *Bűnvádi eljárások az Újszövetségben*. Budapest, Szent István Társulat, 2012, 69. A *dominatus* érájában működő caesareai Eusebius három évvel későbbre datálta Pilatus Iudaeaba érkezését: *Dem. Ev.* 8, 2, 133. Bár Jézus révén az utókort rendkívüli módon foglalkoztatja a Iudaeai helytartó jogállása, a Római Birodalom fennállásakor e provincia igazgatása nem számított fontosabb tisztségnek: LÉMONON i. m. 17.

60 KELEMEN Miklós: *A Birodalom kormányzása. A Késő-római Birodalom közzolgálati jogi források elemzése alapján*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2007, 34.

61 JAKAB Éva: *Iustitia mérlege. Polgárok és peregrinusok a helytartó bírói fóruma előtt*. Szeged, Iurisperitus Kiadó, 2020, 26.

62 Ulp. 39 *ad ed.* D. 1, 18, 4.

63 GIOVANNINI, Adalberto – GRZYBEK, Erhard: *Der Prozess Jesu. Jüdische Justizautonomie*

és hatáskörük is az adott provincia közjogi státusza szerint különböző volt.⁶⁴

Mac. *de off. procons.* D. 1, 18, 1: *Praesidis nomen generale est eoque et proconsules et legati Caesaris et omnes provincias regentes, licet senatores sint, praesides appellantur: proconsulis appellatio specialis est.*

Ahogy a Digesta–fragmentumban olvasható, a tartományi vezető (*praeses*) általános megnevezés volt,⁶⁵ amelyet a *proconsulokra*, a *legati Caesarisra* és minden provinciái kormányzóra – még a szenátorokra nézve is – használtak. A *proconsuli* cím speciális lehetett. Macer, harmadik századi jogtudósnál⁶⁶ tehát megjelenik egy *nomen generale*, amely bizonyosan a helytartói hivatalra vonatkozik.⁶⁷ A forrásban szereplő *proconsul* és *legatus Caesaris* hivatalokat a szakirodalom a provinciák igazgatási struktúrája szerint differenciálta.

A tartományi igazgatás dichotomikus felosztása alapján beszélhetünk szenátusi és császári provinciákról.⁶⁸ A szenátusi provincia élén a *proconsul* állt, a császári provinciákat vagy a császár szenátori rangú bizalmasa,⁶⁹ a *legatus Augusti pro praetore* vagy a lovagrendi *procurator* kormányozta.⁷⁰ A provinciális rendszer kivételes tagjának számító Egyiptomot a *praefectus Aegypti* irányította,⁷¹ aki a provinciái *proconsullal* hasonló jogkörrel rendelkezett.⁷²

und römische Strafgewalt. München, Verlag Ernst Vögel, 2008, 42. JAKAB i. m. 28.; NÖRR, Dieter: *Imperium und Polis in der hohen Prinzipatszeit.* München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1966, 84.

64 JAKAB i. m. 26.

65 Az általános megnevezést feltehetően csak a 2. századtól használták: LEFEBVRE, Sabine: *L'administration de l'empire romain d'Auguste à Dioclétien.* Paris, Armand Colin, 2011, 127.

66 KUNKEL, Wolfgang: *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen.* Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1952, 256.

67 A *praeses*–terminus már Marcus Aurelius idejében ismert volt: *Paulys Realencyclopädie* (1894) i. m. 599.

68 MOMMSEN, Theodor: *Römisches Staatsrecht II.* Leipzig, Verlag von S. Hirzel, 1887³, 244.

69 FABBRINI, Fabrizio: *L'imperio di Augusto come ordinamento sovranazionale.* Milano, Giuffrè, 1974, 277.

70 PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A principátus közjoga.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2016, 125–127. MOMMSEN szerint a *legatusok* kizárólag lovagrendi származású helytartókat jelentettek: MOMMSEN i. m. 248.

71 Ulp. 15 *ad ed.* D. 1, 17, 1. A *praefectus Aegypti* jogköréhez lásd: HAENSCH, Rudolf: Die Bearbeitung von Petitionen in der Provinz Aegyptus. *ZPE*, 1994/100, 487–546.; JAKAB Éva: *Jogi pluralizmus és bírói jog a provinciákban.* In: GELLÉN Klára – GÖRÖG Márta (szerk.): *Lege et Fide.* Ünnepi tanulmányok Szabó Imre 65. születésnapjára. Szeged, Iurisperitus Kiadó, 2016, 247–256, 249skk.

72 PÓKECZ KOVÁCS i. m. 129.; HAENSCH, Rudolf: *Der exercitus Aegyptiacus – ein provinzieller Heeresverband wie andere auch?* In: LEMBKE, Katja – MINAS-NERPEL, Martina – PFEIFER,

A többségi vélemény szerint Iudaea lovagrendűek által kormányzott császári provincia volt.⁷³ E megállapítás tehát összhangban áll a történelmi adattal, miszerint a palesztinai tartomány időrendben ötödik,⁷⁴ *ordo equester*hez tartozó helytartója Pontius Pilatus lehetett.⁷⁵

Flavius Iosephus szerint maga Tiberius küldte Pilatust Iudaeába,⁷⁶ aki a – korábban szintén a császár által delegált⁷⁷ – tizenegyévnyi szolgálati időt teljesítő Valerius Gratust váltotta a helytartói székben.⁷⁸ A bírói hatalommal és *ius gladii*vel felruházott⁷⁹ Pilatus legfőbb helytartói kötelessége a provincia békéjének és nyugalmanak fenntartása volt (*pacata atque quieta provincia sit*

Stefan: Tradition and Transformation. Egypt under Roman Rule, Leiden–Boston, Brill, 2010, 111–132, 115. A iudaeai helytartók is a *proconsullal*, illetve a *legatusszal* azonos *imperiummal* rendelkeztek: SHERWIN-WHITE, A. N.: *Roman Society and Roman Law in the New Testament*. Oxford, Clarendon Press, 1963, 5.

73 FÖLDI András—HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Novissima Kiadó, 2022²⁶, 51.; JAKAB i. m. 27.; PÓKECZ KOVÁCS i. m. 128.; SHERWIN-WHITE i. m. 6. Vö. HAENSCH, Rudolf: Der Statthalterarchiv. *SZ*, 1992/100, 209–317, 297. Iudaea római igazgatása nem volt teljesen egységes. A régió Kr. e. 63–62 körül Cn. Pompeius Magnus keleti hódítóhadjáratai révén került a Római Birodalom fennhatósága alá: App. *Hist. Rom.* 12, 556.; CASTIGLIONE László: *Az ókor nagyjai*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982⁴, 278. Eredetileg – vélhetően I. Heródes haláláig – *cliens*i viszonyban állt Rómával [KIRNER, Guido O.: *Strafgewalt und Provinzialherrschaft. Eine Untersuchung zur Strafgewaltspraxis der römischen Statthalter in Judäa (6-66 n. Chr.)*. Berlin, Duncker & Humblot, 2004, 134.; NÉMETH-HEGYI W. i. m. 453.] majd Kr. u. 6 és 66 között bizonyosan helytartó által kormányzott provinciaként működött (KIRNER i. m. 138.; LÉMONON i. m. 33–35.). Vizsgálódásunk tárgykörére tekintettel a továbbiakban Iudaea igazgatásával kapcsolatos megjegyzéseink Pilatus hivatali idejére (a Kr. u. harmadik-negyedik évtizedre) koncentrálnak.

74 BALESTRA i. m. 54.; DEMANDT (2012) i. m. 45., WROE i. m. 61.

75 BOND i. m. 9. A Pontii a 2–3. században is több ízben jutottak hasonló *magistraturához* (pl. Moesia tartományi igazgatása esetében): *Paulys Realencyclopädie* (1953) i. m. 38–39., vö. WROE i. m. 22.

76 Jos. *bell.* 2, 169.

77 DEMANDT (2012) i. m. 46.

78 BOND i. m. 8. Iudaea helytartói közül Gratus és Pilatus hivatali ideje volt a leghosszabb: LÉMONON i. m. 46.; vö. GRÜLL (2000) i. m. 68.

79 PAULUS, Christoph G.: *Der Prozess Jesu – aus römisch-rechtlicher Perspektive*. Schriftenreihe der Juristischen Gesellschaft zu Berlin, Heft 194, Berlin, Walter de Gruyter GmbH, 2016, 19. FABBRINI i. m. 262. A pallosjog *princeps* általi átruházásához lásd: JAKAB Éva: *Filozófus a vádlottak padján*. In: JUHÁSZ Zsuzsanna – NAGY Ferenc – FANTOLY Zsanett (szerk.): *Sapienti sat. Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára*. Szeged, SZTE ÁJK, 2012, 221–232., 229.; KOCH, Werner: *Der Prozeß Jesu. Versuch eines Tatsachenberichts*. Berlin, Kiepenheuer & Witsch, 1966, 59.; PÓKECZ KOVÁCS i. m. 126.

*quam regit*⁸⁰).⁸¹ A helytartó *imperiuma* a császár utáni legteljesebb hatalmat jelentette,⁸² de területi hatálya az adott tartomány földrajzi kiterjedtségére korlátozódott (*in suae provinciae homines tantum imperium habet*⁸³).

Bár a helytartó felettebb széles körű jogkörrel rendelkezett, amely magában foglalta a *praefectus urbi*, a *praefectus praetorio*, a *consul* és a *praetor* hatáskörét is,⁸⁴ akadnak olyan szakirodalmi álláspontok, amelyek szerint Pilatus mégsem élvezhetett korlátlan hatalmat Iudaeában. Mielőtt e felvetéssel részletesen foglalkoznánk, célszerű kitérnünk a *legatus* jogállására.

Ulpianus beszámolója alapján a *legatusok* jogosultak voltak a foglyokkal szembeni eljárás lefolytatására, azok kihallgatására, viszont a *gladii potestast* mint rendkívüli megbízatást (*genus mandati extraordinarium*) és egyéb *coercitiós* jogosítványokat nem ruházhatott át a helytartó helyettesére.⁸⁵

Ismeretes volt azonban egy másik típusú *legatusi* hivatal is, amelyről Papinianus tudósít: a *legatus Caesaris*, azaz személy szerint a császár által küldött helytartó – *praeses* vagy *corrector provinciae*⁸⁶ – egy tartomány vezető tisztségviselője volt.⁸⁷

Egyes szerzők szerint Syria *legatusa*, aki Pilatus helytartósága idején L. Pomponius Flaccus volt,⁸⁸ felügyeleti jogkört gyakorolt Iudaea felett.⁸⁹ Az említett nézőpont képviselői az *Antiquitates Iudaicae* szövegéből indultak ki, amelynek vonatkozó részletei még Iudaea anektálását megelőző eseményekhez kapcsolódnak.

80 Ulp. 7 *de off. procons.* D. 1, 18, 13. *Legatos non oportet principem consulere* (Ulp. 1 *de off. procons.* D. 1, 16, 6, 2), vagyis a *legatusok*nak be kellett tartani a hivatalos utat, közvetlenül csak a *proconsul*hoz fordulhattak, aki viszont köteles volt konzultálni velük: JAKAB (2020) i. m. 33.

81 Vö. GIOVANNINI—GRZYBEK i. m. 45.

82 JAKAB (2020) i. m. 27; vö. MOMMSEN i. m. 247.

83 Paul. 13 *ad Sab.* D. 1, 18, 3.

84 Herm. 2 *iuris epit.* D. 1, 18, 10.

85 Ulp. 1 *de off. procons.* D. 1, 16, 6 pr.

86 A *praeses* generális helytartó-fogalomba a *corrector provinciae* is beletartozott: Herm. 2 *iuris epit.* D. 1, 18, 10. A *corrector* egy ritkán előforduló megjelölése a helytartói tisztségnek: HEUMANN, Hermann Gottlieb – SECKEL, Emil: *Heumanns Handlexikon zu den Quellen des Römischen Rechts*. Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1914⁹, 110.

87 Pap. 1 *resp.* D. 1, 18, 20.

88 SÁRY: i. m. 69.; URBÁN Erika: Jézus Krisztus pere. *Jog–Állam–Politika*, 2014/2, 83–103., 92.

89 BOND i. m. 5.; CZAJKOWSKI, Kimberley: *Law and Romanization in Judaea*. In: CZAJKOWSKI, Kimberley – ECKHARDT, Benedikt (ed.): *Law in the Roman Provinces*. Oxford, Oxford University Press, 2020, 84–100., 90–91.; ECK, Werner: *Rom und Iudaea. Fünf Vorträge zur römischen Herrschaft in Palaestina*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2007, 23sk; PAULUS i. m. 7.

Kr. u. 4-ben I. Heródes halálát követően, fia, Archelaos örökölte Iudaea trónját,⁹⁰ azonban a zsidók elégedetlensége és lázongása folytán a *princeps* hamar beavatkozott a tartomány igazgatásába.⁹¹ Heródes három fia között felosztotta területeit, Archealos ethnarchaként (ἄξιωματι βασιλείας) megtarthatta Iudaea térségének fele részét.⁹² Kr. u. 6 körül zsidó küldöttség érkezett Rómába, amely az ethnarcha leváltását kérte.⁹³ Augustus Archelaos területét végül Szíriához csatolta és e provincia helytartójává Publius Sulpicius Quiriniust nevezte ki.⁹⁴ A szenátori rangú Quiriniusszal tartott a lovagrendi Coponius is, akit teljhatalommal felruházva (τοῦ κτείνειν λαβὼν παρὰ Καίσαρος ἐξουσίαν)⁹⁵ a császár Iudaea kormányzásával bízott meg.⁹⁶

Több szerző a szíriai *legatus* alárendelt helytartójának (‘Unterstatthalter’) véli Iudaea helytartóját,⁹⁷ aki egyébként is csupán segédc csapatokkal rendelkezett,⁹⁸ így a közbiztonság fenntartása érdekében akár a szomszédos provincia vezetőjének támogatására szorulhatott.⁹⁹ Ezen szakirodalmi megállapítások Iudaea provincia függetlenségét, önálló tartományi mivoltát is megkérdőjelezzik.¹⁰⁰

90 Jos. Ant. 17, 188; 17, 310.

91 Jos. Ant. 17, 300.

92 Jos. Ant. 17, 317.

93 Jos. Ant. 17, 342.

94 Jos. Ant. 17, 355.

95 Jos. bell. 2, 117.

96 Jos. Ant. 18, 1–2. Coponius volt az első római helytartója Iudaeának: BOND i. m. 54. Az *Antiquitates* pedig kizárólag róla és Pilatusról tesz említést Iudaea helytartói közül: BOND i. m. 8.

97 KIRNER i. m. 149.; PAULUS i. m. 6; PETER i. m. 3–4.

98 DEMANDT egy lovasosztagra és öt *cohorsra* (*cohortes auxiliae*) – összesen közel 3000 katonára – becsüli Pilatus táborát: DEMANDT (2012) i. m. 45. Hasonló eredményre jut Bond, Grüll és Peter is: BOND i. m. 13; GRÜLL (2000) i. m. 67.; PETER i. m. 1. COTTON – aki Iudaeát önálló provinciaként csak 44 utáni állapotában fogadja el – szignifikánsan nagyobb alakulatot, légiókat feltételez: COTTON, Hannah M.: *Some Aspects of the Roman Administration of Judaea/Syria-Palaestina*. In: ECK, Werner (hrsg.): *Lokale Autonomie und römische Ordnungsmacht in den kaiserzeitlichen*. München, R. Oldenbourg Verlag, 1999, 75–91., 81. A *legatus Augusti* irányítása alatt állandó katonai csapatok álltak: KUNKEL, Wolfgang – WITTMANN, Roland: *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik (Zweiter Abschnitt, Die Magistratur)*. München, C. H. Beck’sche Verlagsbuchhandlung, 1995, 337.

99 A szíriai és a Iudaeai helytartók fegyveres ereje közötti különbség alapján Ghiretti arra következtet, hogy Iudaea biztonsága Szíria légióitól függött, Iudaea helytartója pedig Szíria helytartójának volt alárendelve: GHIRETTI, Maurizio: Lo «status» della Giudea dall’età Augustea all’età Claudia. *Latomus*, 1985/44, 751–766, 760.

100 CZAJKOWSKI i. m. 91.; COTTON i. m. 77. COTTON szerint csak 44-ben, Heródes Agrippa

A provinciái autonómia kérdése tartományonként vizsgálendő, mindazonáltal a meghódított terület a Római Birodalom részévé vált, és ezáltal ott is a római közigazgatási rendszer lépett életbe.¹⁰¹ A modern értelemnek megfelelő közigazgatási egység fogalmához legközelebb a *provincia stipendiaria* terminus állhat.¹⁰² Vagyis a közigazgatással együtt az adófizetési kötelezettség is a provincia általános ismérvei közé sorolandó.¹⁰³

A magunk részéről úgy gondoljuk, Syria erőfölénye és a *legatus* katonai segítségnyújtása önmagában nem eredményezi Iudaea alárendelt helyzetét,¹⁰⁴ a szembetűnő eltérés tartományigazgatási megfontolásokkal magyarázható. Iudaea újonnan annectált provincia volt a már korábban is római *magistratusok* által kormányzott Syria és Aegyptus között. Augustus az *ordo equester* soraiból választotta delegáltját, aki társadalmi státusza révén csak kisebb katonai alakulat felett rendelkezhetett. Paulus megállapítja továbbá a helytartói *imperium* területiális korlátozottságát: *Praeses provinciae in suae provinciae homines tantum imperium habet, et hoc dum in provincia est: nam si excesserit, privatus est.*¹⁰⁵ Egy provincia helytartója tehát nincs feljogosítva arra, hogy – önhatalmúlag – beavatkozzon egy másik provincia igazgatásába, *imperiumát* csak addig gyakorolhatja, amíg saját területén tartózkodik.¹⁰⁶

A nem jogi forrásokban is az annectált Iudaea – Archelaos egykori ethnarchiájához hasonlóan – önálló igazgatású tartományként jelenik meg.¹⁰⁷ Syria és Iudaea kulturális hagyományainak különbözősége is gátolhatta a két tartomány közös irányítását.¹⁰⁸

uralkodása után került Iudaea független provinciaként római fennhatóság alá: uo. 79.

101 PÓLAY Elemér: Jogrendszerek az ókori Rómában. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Iuridica et Politica*, 1960, 7(2), 14. A provinciák és a Római Birodalom közigazgatási egységeinek kapcsolatához lásd: HAMZA Gábor: *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1998, 112–120.

102 Gai 2, 21.

103 SHERWIN-WHITE szerint a provinciái igazgatás három meghatározó feltételei az alábbiak: „permanent military occupation, regular taxation, and Roman supervision of public order, including jurisdiction and municipal government (SHERWIN-WHITE i. m. 12.).”

104 Vö. KELEMEN i. m. 45.

105 Paul. 13 *ad Sab.* D. 1, 18, 3.

106 A helytartó hivatali ideje alatt megszakítás nélkül volt köteles a tartományban tartózkodni: Marc. 1 *de iud. publ.* D. 1, 18, 15.

107 Tac. *Ann.* 2, 42, 2; Tac. *Hist.* 5, 9, 3; Lk 23, 5-7. Vö. Vell. *Hist.* 2, 37, 5; 2, 97, 4.

108 STERN, M.: *The Province of Judaea*. In: SAFRAI, S. – M. (ed.): *The Jewish People in the First Century* (vol. 1). Assen 1974, 308–376., 309.

Mindezek tükrében arra a megállapításra juthatunk, hogy Syria *legatusa de iure* nem avatkozhatott Iudaea igazgatásába.¹⁰⁹ Legfeljebb a iudaeai helytartó kérésére vagy a régió több területét is veszélyeztető offenzíva esetén mozgósíthatta *beneficiarius* légióját,¹¹⁰ hogy a „notóriusan nyugtalan” nép zúgolódását féken tarthassa.¹¹¹ Végül Ulpianus pallosjoggal felruházott helytartóra vonatkozó megállapítását szeretnénk e kérdéshez kapcsolódóan idézni: *Qui universas provincias regunt, ius gladii habent...*¹¹²

Iudaea provinciái igazgatásáról tehát nem alakult ki egységes álláspont a szakirodalomban. E kérdésnél viszont sokkal problematikusabbnak bizonyult Pontius Pilatus *magistraturájának* meghatározása. Évtizedek óta folyik a helytartói hivatal azonosításával kapcsolatos szakmai vita, amennyiben pedig a primer forrásokban tapasztalható ellentmondásokat is e körben említenénk, már több évezred adatát borító homályba csöppennénk.

Három lehetséges *magistratura*-típus merült fel az irodalomban, és zömük ókori forrásokkal is alátámasztható. A helytartót egyesek *legatusnak*,¹¹³

109 KIRNER i. m. 149.

110 KELEMEN i. m. 46.

111 JONES, A. H. M.: *Augustus*. ford. Gődény Endre. Budapest, Gondolat, 1976, 114.; GRÜLL (2010) i. m. 151. Vö. BOND i. m. 14–15. A syriai helytartó valószínűleg nem önzetlenül nyújtotta támogatását kollégája részére, némi befolyása lehetett a iudaeai politikába: DEMANDT (1993) i. m. 56; MAIER (1971) i. m. 367. Syria kulcsfontosságú szereplője volt a Birodalom védelmi rendszerének, katonai expedíciókat és hódítóhadjáratokat folytatott a keleti régióban: LÉMONON i. m. 68. Ennél fogva Syria helytartója a császár külön megkeresése nélkül is jogosult lehetett Iudaea ügyeibe beavatkozni, amennyiben a helybéli helytartó a Pax Romana fenntartásában segítségre szorult. Ahogy Lémonon írja, a syriai helytartó „une sorte de référence” volt, indokolatlanul nem avatkozhatott a szomszédos tartomány igazgatásába, viszont a közbiztonság megőrzése, vagy esetleg a lakosok panasza folytán jogosult volt számonkérni Iudaea helytartóját és a felmerült problémákról tájékoztatni a *princepst*: LÉMONON i. m. 69.

112 Ulp. 1 *opin.* D. 1, 18, 6, 8.

113 ZLINSZKY János: *Jézus pere*. In: KOLTAY András (szerk.): Zlinszky János. A XII táblától a 12 ponton át a magánjog új törvénykönyvéig. Budapest, Szent István Társulat, Az Apostoli Sentszék Könyvkiadója, 2013, 433–446., 433.

mások *procurator*nak,¹¹⁴ megint mások pedig *praefectus*nak¹¹⁵ titulálják. Nézetünk szerint Pilatus *magistraturájának* detektálása az eredeti szövegek feldolgozásával valósítható meg.¹¹⁶

Előjáróban szükséges jelezni, hogy az alább vizsgálandó források többsége Pilatus helytartói hivatalát követően keletkezett. Philón működése nagyjából egybeesett Pilatus iudaeai megbízatásával, míg Josephus munkái a Kr. u. 1. század második felében íródtak, így a szerző nem is lehetett szemtanúja a történeteknek.¹¹⁷ Tacitus *Annales*ának gyakran hivatkozott részlete ugyancsak később, Traianus uralkodásának idejéből – talán a 110-es évekből – származik.¹¹⁸

-
- 114 BAUDOIN, Anne-Catherine: *Le jugement de Pilate. Pilate juge et Pilate jugé*. In: VINCENT, Catherine (dir.): *Justice et miséricorde – Discours et pratiques dans l’Occident médiéval*. Presses Universitaires de Limoges, coll. “Cahiers de l’Institut d’Anthropologie Juridique”, 2015/43, 27–55., 33. DOYLE, A. D.: *Pilate’s career and the date of crucifixion*. *The Journal of Theological Studies*, 1941, 42(1), 190–193., 190; KELLNER, Heinrich: *Die römischen Statthalter von Syrien und Judäa zur Zeit Christi und der Apostel*. *Zeitschrift für katholische Theologie*, 1888, 12(4), 633–634.; KRAELING, Carl H.: *The Episode of the Roman Standards at Jerusalem*. *The Harvard Theological Review*, 1942, 34(4), 263–289.; HOWARD, Martin: *The Legend of Pontius Pilate*. *Amsterdamer Beiträge zur Älteren Germanistik*, 1973/5, 95–118.; MCGING, Brian: *Pontius Pilate and the Sources*. *The Catholic Biblical Quarterly*, 1991, 53(3), 428.; WINTER, Paul: *A Letter from Pontius Pilate*. *Novum Testamentum*, 1964, 7(1), 40–42.; SOUTER i. m. 3721.; GERS-UPHAUS i. m. 9.; GRÜLL (2000) i. m. 68.; SÁRY i. m. 69.; URBÁN i. m. 91.; SMALLWOOD, Mary E.: *Some notes on the Jews under Tiberius*. *Latomus*, 1956/15, 314.; FÖLDI—HAMZA i. m. 212. *Paulys Realencyclopädie* (1894) i. m. 1322.
- 115 BALESTRA i. m. 54–55.; COTTON, Hannah M.: *The impact of the roman army in the province of Judaea/Syria Palaestina*. In: DE BLOIS, Lukas – LO CASCIO, Elio (ed.): *The Impact of the Roman Army (200 B.C. – A.D. 476). Economic, Social, Political, Religious and Cultural Aspects*. Boston–Leiden, Brill, 394.; DEMANDT (1993) i. m. 51.; DEMANDT (2012) i. m. 48.; GHIRETTI i. m. 765.; JONES i. m. 114.; MAIER (1971) i. m. 362.; MACADAM, Henry I.: *Quod scripsi, scripsi. Pontius Pilate redivivus*. *The Polish Journal of Biblical Research*, 2018/17, 129.; KIRNER i. m. 150.; MAYER-MALY, Theo: *Rechtsgeschichtliche Bibelkunde*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2003, 57.; REYNOLDS, Joyce: *Roman Epigraphy 1961–65*. *The Journal of Roman Studies* 1966/56, 119.; TAYLOR i. m. 565.
- 116 Jelen írás terjedelmi korlátaira figyelemmel, valamennyi idekapcsolódó antik forrást nem tudunk szemügyre venni. A következőkben az általunk megkerülhetetlennek vélt szöveghehelyekkel foglalkozunk.
- 117 FALUS Róbert: *Az antik világ irodalmái*. Budapest, Gondolat, 1980², 616–617.; VAN HENTEN, Jan Willem: *Josephus as Narrator*. In: BECKER, Eve-Marie—RÜPKE, Jörg (hrsg.): *Autoren in religiösen literarischen Texten der späthellenistischen und der frühkaiserzeitlichen Welt*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2018, 129.
- 118 BORZSÁK István: *Tacitus. Annales I–III*. In: Szádeczky-Kardoss Samu (szerk.): *Auctores Latini XIII*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1970, 10–11.

Az 1. század első feléből, a legkorábbi Pilatus tisztségére vonatkozó forrás Philón révén maradt ránk,¹¹⁹ amelyben mint ἐπίτροπος kerül említésre.¹²⁰

Az *Antiquitates Judaicae*ben Pilatus ἡγεμῶν-ként jelenik meg.¹²¹ Az ἡγεμῶν általánosságban fejedelmet, elöljárót, vezetőt jelent,¹²² amely a D. 1, 18, 1 alatt említett *praeses* terminussal rokonítható.¹²³

Josephus főműve a *De bello Judaico* elkészítése után látott napvilágot. Utóbb említett munkájában viszont¹²⁴ – akárcsak Philón – Tiberius Iudaeaba küldött ἐπίτροπος-ának nevezi Pilatust.¹²⁵

A szakirodalomban uralkodó nézet szerint az ἐπίτροπος latin megfelelője a *procurator*.¹²⁶ E téren anakronizmus észlelhető, hiszen Josephus korábbi munkájában egy speciális helytartói tisztséget ír le, míg utóbb megjelent művében a *nomen generalét* használja.

Tacitus expressis verbis *procurator*nak minősíti Pontius Pilatust, aki Tiberius uralkodása alatt Christust kivégeztette.¹²⁷

Mint láthatjuk, a klasszikus forrásokban a helytartói, illetve a *procuratori* titulus lelhető fel, ez tehát alapot szolgálhatott a szakirodalom számára, hogy Pilatus *magistraturáj*át ekként azonosítsa. A *procurator*-konceptió általánosan elfogadott volt egészen a paradigmaváltást előidéző caesareai felirat felbukkanásáig.

1961-ben a Missione Archeologica Italiana Caesareában egy Kr. u. 1. századra datált 82x68x21 cm-es mészkőfeliratot tárt fel,¹²⁸ amelyen a következő szöveg olvasható:

119 GERS-UPHAUS i. m. 2.

120 Phil. *Leg.* 299.

121 Jos. *Ant.* 18, 55.

122 Máté és Lukács is ezzel a kifejezéssel írják le Pilatus hivatalát: Mt 27, 2; Lk 3, 1.

123 A *praeses* is csak utóbb vált szakkifejezéssé, majd idővel a helytartói tisztség egy speciális meghatározásaként használták: *Paulys Realencyclopädie* (1894) i. m. 598.

124 Josephus következetlenül operál a helytartói tisztségek különböző típusaival. Pilatus esetében felváltva az ἡγεμῶν és az ἐπίτροπος terminusokat használja, Pilatus elődjét, Valerius Gratust ellenben ἑπαρχος-nak (= főtitzt, tartományi helytartó), Iudaea első helytartóját, Coroniust pedig ugyancsak ἐπίτροπος-nak nevezi: Jos. *Ant.* 18, 33; *bell.* 2, 117. Az ἑπαρχος egyébiránt a *praefectus* görög megfelelője: BALESTRA i. m. 56.; LÉMONON i. m. 45–78.; *Paulys Realencyclopädie* (1954) i. m. 1257.

125 Jos. *bell.* 2, 169.

126 BOND i. m. 12; GERS-UPHAUS i. m. 10.

127 Tac. *Ann.* 15, 44.

128 A felirat epigráfiai elemzését lásd: ALFÖLDY, Géza: Pontius Pilatus und das Tiberieum von Caesarea Maritima. *SCI*, 1999/18, 85–108.; UÓ.: Nochmals: Pontius Pilatus und das Tiberieum von Caesarea Maritima. *SCI*, 2002/21, 133–148; BARTINA, Sebastian: Pilato en una inscripción monumentalista palestinese. *Cultura Bíblica*, 1962/19, 170–175.; BORHY László: A caesareai Pilatus-felirat. *Múlt és jövő*, 1991/4, 46–49.; BRUNT, P. A.: Procuratorial Jurisdiction. *Latomus*, 1966/25, 460–489.; DEGRASSI, Attilio: Sull'iscrizione

- 1 [_ _ _]S TIBERIÉVM
 2 [_ _ PO]NTIVS PILATVS
 3 [PRAEF]ECTVS IVDAE[A]E
 4 [_ _ _ _ _]É[_ _ _ _ _]

Noha a felirat teljes egészében nem olvasható, Pilatus hivatali címének rekonstrukcióját a kutatók közmegegyezéssel elfogadták. A mészköttábla Pontius Pilatus *praefectus Iudaeae* Tiberius iránti hűséges szolgálatának szimbóluma, amely egy épület homlokzatán díszelgett.¹²⁹ A szöveg leghiányosabb első és utolsó sorának szakirodalomban felmerült különböző értelmezési lehetőségei a felirat keletkezését is különböző okokra vezették vissza.¹³⁰ Mindazonáltal – jelenlegi ismereteink alapján – e lelet tekinthető a leghitelesebb történeti forrásnak Pilatus *magistraturájának* meghatározását illetően.

Fentieket összefoglalva arra a következtetésre juthatunk, hogy Iudaea annektált részének igazgatását Augustus és Tiberius is egy lovagrendi *magistratusra* bízta, aki csak *cohortes auxiliae* felett rendelkezhetett. A régió sajátos kultúrája és a *princeps* Iudaea klienskirályaival kialakított államközi kapcsolata révén egy Egyiptomhoz hasonló *praefectura* létesítését indo-

di Ponzio Pilato. *Rendiconti della classe di scienze morali, Storiche e filologiche*, 1964/19, 59–65.; FROVA, Antonio: L'iscrizione di Ponzio Pilato a Cesarea. *Rendiconti dell'Istituto Lombardo, Accademia di Scienze e Lettere*, 1961/95, 419–434.; GATTI, Clementina: A proposito di una rilettura dell'epigrafe di Ponzio Pilato. *Aevum*, 1981/55, 13–21.; GRÜLL, Tibor: Pilate's Tiberium. A new approach. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2001, 41(3–4), 267–278.; LABBÉ, Gilbert: Ponce Pilate et la munificence de Tibère. L'inscription de Césarée. *Revue des Études Anciennes*, 1991, 93, 277–297.; LIFSCHITZ, Baruch: Inscriptions latines de Césarée (Caesarea Palaestinae). *Latomus*, 1963/22, 783–784.; LÉMONON i. m. 23–32.; PRANDI, Luisa: Una nuova ipotesi sull'iscrizione di Ponzio Pilato. *Civiltà classica e cristiana*, 1981/2, 25–35.; REYNOLDS i. m. 116–121.; TAYLOR i. m. 564–575.; VARDAMAN, Jerry: A New Inscription Which Mentions Pilate as „Prefect”. *Journal of Biblical Literature*, 1962/81, 70–71.; WEBER, Ekkehard: Zur Inschrift des Pontius Pilatus. *Bonner Jahrbücher*, 1971/171, 194–200.

129 Egyes szerzők szerint a *princeps* dicsőítésére épített templomról lehet szó: GATTI i. m. 14.; TAYLOR i. m. 566.; VARDAMAN i. m. 71. Mások úgy vélik egy *theatrum*ban Tiberius tiszteletére rendezett játékokkal állhat kapcsolatban: ALFÖLDY (1999) i. m. 87sk.; BORHY i. m. 48.; FROVA i. m. 420.; GRÜLL (2002) i. m. 101.

130 A szöveg első sorának számos rekonstrukciós lehetősége ismert pl. *[Caesarien]s(ibus) Tibérium;* *[Iudaei]s Tibérium;* *[Nauti]s Tibérium;* *[Kal(endis) Iulij]s Tibérium;* *[Dis Augusti] s Tibérium;* *[nauti]s Tibérium*. Az utolsó sor is sokféleképpen feltölthető pl. *[d]é[dit];* *[fecit, d]é[dicavit];* *[dedicavit];* *[fécit];* *[ref]é[icit];* *[de suo] é[didit]*. A magunk részéről Degrassi, Alföldy és Grüll rekonstrukciót tartjuk a leghelyesebbeknek: DEGRASSI i. m. 62.; ALFÖLDY (1999) i. m. 106.; GRÜLL (2002) i. m. 108.

kolták. Tehát Iudaea teljes elfoglalását (Kr. u. 44.) megelőzően a provinciai közigazgatás vezetője *praefectus* tisztséget töltött be és majd csak Claudius uralkodásától kezdődően nevezték e terület helytartóját *procurator*nak.¹³¹

4. Pilatus és Iudaea lakossága

Heródes halálát követően (Kr. e. 4.) trónviszály alakult ki utódai között, amelynek folyamánként Iudaea lakossága folyamatosan kifejezésre juttatta az anarchikus állapottal szembeni elégedetlenségét.¹³² Róma ugyan elismerte Archelaost királyként, a zsidó küldöttség mégis panaszt tett ellene Augustusnál. Felkelések végeláthatatlan sorozata vette kezdetét, és így a provinciai béke fenntartása is veszélybe került. A belviszály a helytartói igazgatás ellenére sem szűnt meg teljesen.¹³³

Hasonló állapotok fogadták Pilatust, aki Iudaeába érkezésekor nyomban kiváltotta a zsidóság ellenszenvét azzal, hogy Jeruzsálemben kihelyeztette a császár hadijelvényeit (Καίσαρος εικόνας; ἐπιχρῦσους ἀσπίδας).¹³⁴ A zsidók törvényeik megsértéseként (εἰκόνων ποιήσιν ἀπαγορεύοντος ἡμῖν τοῦ νόμου)¹³⁵ értékelték a helytartó szokatlan tettét¹³⁶ és napokon keresztül kérelték, hogy távolítsa el a képmásokat.¹³⁷ Az *amicus Caesaris* viszont erre

131 BOND i. m. 12.; BOWMAN, Alan K. – CHAMPLIN, Edward – LINTOTT, Andrew (ed.): *The Cambridge Ancient History* (vol. 10). Cambridge, Cambridge University Press, 1996², 751.; BRUNT, P. A.: Procuratorial Jurisdiction. *Latomus*, 1966/25, 461–489., 463.; COTTON (1999) i. m. 77.; DEMANDT (1993) i. m. 51.; FABBRINI i. m. 262.; GHIRETTI i. m. 765.; LÉMONON i. m. 54.; PETER i. m. 1.; PÓKECZ KOVÁCS i. m. 128.; SHERWIN-WHITE, A. N.: Procurator Augusti. *Papers of the British School at Rome*, 1939/15, 12. *Vö. Tac. Ann.* 12, 60.; FÖLDI—HAMZA i. m. 51.; JONES i. m. 114.

132 „After the death of Herod the Great there was an eruption of civil violence in Judaea”: MCGING i. m. 418.

133 *Jos. Ant.* 17, 254; 17, 269–270; 17, 317; 18, 3; *bell.* 2, 55; 2, 93; LÉMONON i. m. 33–34. Josephus múltidéző feljegyzéseit olyan stílusban adja közre, mintha éppen akkor, környezetében tapasztalt eseményekről lenne szó: ΡΙΤΟΟΚ, Zsigmond: Josephus and Homer. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1989/32, 137.

134 *Jos. bell.* 2, 169; *Phil. Leg.* 299. Josephus és Philón szerint Pilatus ismerte a zsidó hagyományokat, a korábbi helytartók gyakorlatát, ezek ellenére kiállította a képmásokat. A szerzők tehát a *praefectus* e „sajátos bemutatkozását” provokációnak tekintik. Lásd ehhez: KRAELING i. m. 265sk.

135 *Jos. Ant.* 18, 55. *Vö. Phil. Flacc.* 48–50.; 2Móz. 20, 4

136 A korábbi helytartók a hadijelvényeket díszek nélkül vitették be a városba: *Jos. Ant.* 18, 56. *Phil. Leg.* 300. A *signum*okon a római állam jelképei, katonai motívumok és istenábrázolások is szerepelhettek: GRÜLL (2000) i. m. 69–70.

137 *Jos. Ant.* 18, 57; *bell.* 2, 170–171. Philón elbeszélésében aranypajzsok (ἐπιχρῦσους ἀσπίδας)

nem volt hajlandó,¹³⁸ mert úgy vélte, azzal a császár személyét sértené (διὰ τὸ εἰς ὕβριν Καίσαρι φέρειν). Csaknem fegyveres összecsapásba torkollott a zsidók protestálása, de végül Pilatus mégsem alkalmazta katonai erejét, hanem gondoskodott a jelvények eltávolításáról.¹³⁹

Döntését valószínűleg a sokaság élére állított klienskirályok fenyegetése előzte meg (οὐκ ἔστιν ἀτιμία νόμων ἀρχαίων αὐτοκράτορος τιμή. μὴ πρόφασις τῆς εἰς τὸ ἔθνος ἐπηρείας ἔστω σοι Τιβέριος.).¹⁴⁰ A zsidók a korábban bevált taktikát alkalmazták:¹⁴¹ Tiberiust méltatták (μὴ πρόφασις τῆς εἰς τὸ ἔθνος ἐπηρείας ἔστω σοι Τιβέριος οὐδὲν ἐθέλει τῶν ἡμετέρων καταλύεσθαι) és közölték Pilatussal, hogy amennyiben továbbra sem tartja tiszteletben ősi szokásait, a császárhoz fordulnak (δεώμεθα τοῦ δεσπότη).¹⁴² Pilatusnak szégyellnivalója lehetett a *princeps* előtt, mert valószínűleg nem voltak teljesen alaptalanok a nép sérelmei: korrupció (δωροδοκίας), inzultusok (ὑβρεις), rablások (ἀρπαγὰς), ítélet nélküli kivégzések (ἀκρίτους καὶ ἐπαλλήλους φόνους), szüntelen kegyetlenkedés (ὠμότητα διεξελθόντες).¹⁴³

szerepelnek, melyek a néhai Heródes jeruzsálemi palotájában vagy templomában (κατὰ τὴν ἱερόπολιν Ἡρώδου βασιλείοις) kerültek kiállításra: Phil. *Leg.* 299. A római államot szimbolizáló tárgyak eltérő megnevezésével kapcsolatban lásd: SCHWARTZ, Daniel R.: Josephus and Philo on Pontius Pilate. *The Jerusalem Cathedral*, 1983/3, 31–35.

138 Az eredeti, Jn 19, 12-ben írt görög kifejezés: Φίλος τοῦ Καίσαρος. BALESTRA i. m. 62; GURGO i. m. 17.; DEMANDT (2012) i. m. 60.; FAZEKAS István: *Amicus caesaris. Jézus perének zsidó és római jogi jellemzői*. Budapest, Napkút Kiadó, 2016, 73.; SÁRY i. m. 69.; ZLINSZKY i. m. 444. A titulus a Szeleukida Birodalom οἱ βασιλέως φίλοι intézményére vezethető vissza és alapvetően egy privilegizált társadalmi pozíciót („honorary position”) jelentett: CUSS, Dominique: *Imperial cult and honorary terms in the New Testament*. Fribourg, Fribourg University Press, 1974, 44–49. Vö. SHERWIN-WHITE (1939) i. m. 17–18. A szeleukida hatás a – Iudaeához hasonlóan *praefectus* irányítása alatt álló – sajátos közigazgatású hellenisztikus Egyiptom esetében is érzékelhető volt: MAFFI, Alberto: *Klassisches griechisches und hellenistisches Recht*. In: THÜR, Gerhard (hrsg.): *Antike Rechtsgeschichte. Einheit und Vielfalt*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005, 14–15. Kérdéses, hogy e bizalmi kapcsolatot Pilatus Tiberiusszal vagy Seianusszal ápolta vö. Tac. *Ann.* 6, 8 (...*ut quisque Seiano intimus ita ad Caesaris amicitiam validus*).

139 Jos. *Ant.* 18, 58–59; *bell.* 2, 172–174.

140 Phil. *Leg.* 300.

141 Jos. *Ant.* 17, 299; 17, 342; *bell.* 2, 80; 2, 80. Vö. Jn 19, 12.

142 Phil. *Leg.* 301.

143 Phil. *Leg.* 302. Végül eljuthatott a zsidók panasza Rómába, mert maga Tiberius utasította Pilatust a hadijelvények eltávolítására: „μετακομισθῆναι ἐκ τῆς μητροπόλεως εἰς τὴν ἐπὶ θαλάττῃ Καισάρειαν» (Phil. *Leg.* 305). A zsidók által panaszoltak korántsem mentek ritkaságszámba a *principatus* provinciáiban, több helytartó is követett el hasonlókat, szétfeszítve a tartományi igazgatással elnyert *imperium* kereteit: Phil. *Flacc.* 105–106.

Pilatus hamarosan ismét magára vonta a lakosság haragját. A *praefectus* vízvezetékot tervezett építeni,¹⁴⁴ amellyel a város vízellátását is hatékonyabban tehetné volna.¹⁴⁵ A zsidók azt kifogásolták, hogy beruházását a templom pénzből, a szentnek tekintett kincsből (τὸν ἱερὸν θησαυρὸν, καλεῖται δὲ κορβωνᾶς) kívánta finanszírozni.¹⁴⁶ Ezt a lázadást már nem hagyta megtorlatlan Pilatus, sokan életüket veszítették az összecsapásban (ολλοὶ μὲν αὐτῶν ταύτη καὶ ἀπέθνησκον).¹⁴⁷

Bár nem tartozik primer forrásaink közé, Lukács evangéliumában találunk egy csekély adalékot Pilatus további agressziójáról.¹⁴⁸ A helytartó állítólag „galileaiak vérét áldozatuk vérével elegyítette”¹⁴⁹ (ἔμιξεν μετὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν).¹⁵⁰ A mondatnyi történetből semmi biztosat nem tudunk meg, de annyi azért kijelenthető, hogy egy szentélyben áldozatbemutatás közben ölni a rómaiak szerint is súlyos bűnnek számított volna.¹⁵¹

Nem csak a zsidóság részesült a római retorzióban, a szamaritánusok messianisztikus mozgalma is végzetes következményekkel járt. 36-ban a szamaritánusok egy hamis próféta felbujtására (ὀλίγω τὸ ψεῦδος) – fegyveresen (οἱ δὲ ἐν ὄπλοις) – kivonultak a Garizim-hegyre, hogy Mózes ereklyéit felkutassák.¹⁵² A felhevült tömeg egyre csak nőtt, a rómaiak pedig egy újabb lázadás kitörésétől tartottak.¹⁵³ Pilatus katonáival elzárta a hegyre vezető utat és vérbe fojtotta a zavargást.¹⁵⁴ Ez lehetett utolsó és legbrutálisabb közrendvédelmi intézkedése.¹⁵⁵

A történetek után a szamaritánusok küldöttsége felkereste Syria helytartóját, Lucius Vitelliust és panaszt tettek Pilatus cselekményeiről (κατηγόρου ἐπὶ τῇ σφαγῇ τῶν ἀπολωλότων).¹⁵⁶ A *legatus Augusti* nem volt feljogosítva arra, hogy igazságot tegyen az idegen ügyben, így Pilatust felszólította, hogy

144 Az *aquaeductus* négyszáz stadion (τετρακοσίων σταδίων) hosszúságú lett volna, az építési vállalkozás kimenetelével kapcsolatban lásd: GRÜLL (2000) i. m. 72–73.

145 Jos. Ant. 18, 60; bell. 2, 175.

146 Jos. uo.

147 Jos. Ant. 18, 62; bell. 2, 177.

148 KELLNER i. m. 633.; MARTIN i. m. 96.

149 KÁLVIN értelmezésében Pilatus emberi vérrrel keverte össze az áldozati vért, a gyilkosság alanyai pedig szamaritánusok voltak: KÁLVIN i. m. (III. köt.) 150.

150 Lk 13, 1. A templomban történt drámai eseményekre Eusebius is utal: *Hist. Eccl.* 2, 5, 7.

151 Az evangélium-részlet elemzését lásd: GRÜLL (2000) i. m. 73.

152 Jos. Ant. 18, 85.

153 Jos. Ant. 18, 86.

154 Jos. Ant. 18, 87.

155 DEMANDT (1993) i. m. 56.

156 Jos. Ant. 18, 88.

utazzon Rómába, ahol majd a császár ítélkezik felette (γενησόμενον Πιλᾶτον ἐκέλευσεν ἐπὶ Ῥώμης ἀπιέναι πρὸς ἃ κατηγοροῦν οἱ Σαμαρεῖται διδάξοντα τὸν αὐτοκράτορα).¹⁵⁷ Pilatus távollétének idejére Vitellius új helytartót, barátját, Marcellust kérte fel Iudaea irányítására.¹⁵⁸ Pilatus tizenegy évnyi provinciai igazgatás után készült hazatérni, útközben érthette Tiberius halálhíre.

Itt kell megemlítenünk még Pilatus levelezésének kérdését. A múlt században figyeltek fel a kutatók Pilatus és Tiberius üzenetváltásaira. Sokan kétségbe vonták a levelek valóságát, azonban a Liverpoolban feltárt dokumentumokat az Archivum Apostolicum Vaticanum megvizsgálta és álláspontja szerint azok történelmileg helyes adatokat tartalmaznak.¹⁵⁹ A helytartó levelében Jézus missziójáról és kivégzésének körülményeiről számol be,¹⁶⁰ azonban semmi újat nem tudunk meg az iratokból.¹⁶¹

Az alfejezetben Pilatus iudaeai pályájának alapvető primer forrásait tekintettük át. Az ókori szövegek arról tanúskodnak, hogy a helytartó gyakran keveredett konfliktusba Iudaea lakosságával.¹⁶² A római kultúrától idegen, konzervatív vallási normarendszert követő nép nem szívelte a császár vasmarkú képviselőjét.

Az atrocitások tényének ellenére nem tudjuk azok véleményét osztani, akik azt állítják, hogy Pontius Pilatus „vérszomjáról volt híres”.¹⁶³ Többször is

157 Jos. Ant. 18, 89.

158 Jos. Ant. uo.

159 Tekintve, hogy Pilatus és Jézus viszonyát ezen munkánk keretében nem vizsgáljuk, Pilatus beszámolóját sem tudjuk alaposabban tanulmányozni. E tárgykörhöz lásd: WINTER i. m. 37–43.

160 ADAMIK Tamás (szerk.): *Apokrif levelek*. Budapest, Telosz Kiadó, 1999, 128–131.

161 WINTER (1964) i. m. 37.

162 Egyes kutatók szerint a Pilatus által veretett pénzerméken található motívumok (különösen a *lituus* és *simpulum*) is sértették a zsidó vallási érzelmeket: RAPPAPORT, Uriel: *Numismatics*. In: DAVIES, W. D. – FINKELSTEIN, Louis (ed.): *The Cambridge History of Judaism*. Cambridge, Cambridge University Press, 1984, 42; HENGEL, Martin: *The 'Hellenization' of Judaea in the First Century after Christ*. London, SCM Press, 1989, 42. A pogány figurák azonban már a Hasmoneusok idejében is használatosak voltak, így valószínűleg e feltételezések alaptalanok: BOND, Helen K.: *The coins of Pontius Pilate. Part of an attempt to provoke the people or to integrate them into the Empire? Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic, and Roman Period*, 1996/27, 241–262., 261; GRÜLL (2000) i. m. 70–71.; SADDINGTON—VOGEL i. m. 28.

163 Jos. Ant. 18, 60–62; 18, 87; Phil. Leg. 302. Philón Seianust is – aki Pilatus helytartói kinevezését segítette elő – antiszemitának tartotta: Leg. 1; Eusebius szerint pedig „el akarta pusztítani” a zsidóságot: *Hist. Eccl.* 2, 5, 7. Vö. MAIER (1971) i. m. 368.; SÁRY i. m. 69. Megjegyzendő, hogy Tiberius ambivalens jellemzése is tetten érhető a forrásokban: Suet. *Tib.* 36 és Phil. Leg. 38.

említettük, hogy Iudaea közjogi státusza Heródes halálát követően megváltozott, a részben zsidó, részben római hatalom alatt álló tartományban sajátos igazgatási struktúra alakult ki és a provincia lakói a császárt is háborgatták, meghallgatásra talált panaszaik pedig könnyen a Rómában köttetett kapcsolatok átírásához vezettek.¹⁶⁴ Pilatus kinevezését, szinte páratlanul hosszú hivatali idejét és a syriai kontrollt figyelembe véve nem jelenthető ki,¹⁶⁵ hogy alkalmatlan vagy kegyetlenebb lett volna, mint a többi iudaeai helytartó. Belátható, hogy Pilatus nem volt tekintettel a lakosság érzékenységre, ő arra törekedhetett, hogy Iudaea elismerje a császár hatalmát és – a többi provinciához hasonlóan – zavartalanul irányítható legyen.¹⁶⁶ Az általános – Róma által kommunikált – vélemény egyébként az volt, hogy Tiberius uralkodása alatt béke honolt (*Sub Tiberio quies.*¹⁶⁷) Iudaeában.

5. A keresztyén irodalom Pilatus-képe

Bár e helyen nem foglalkozunk a Jézusper római helytartó előtt zajló szakaszaival, módszertani szempontból szükségesnek véljük egy rövid exkurzus keretében érinteni a történeti források és az evangéliumok relációjának kérdését. Tagadhatatlan, hogy Pilatus eljárási cselekményeire nézve az evangélisták szolgáltattak elsődleges információkat.¹⁶⁸

A történeti és az újszövetségi forrásokat egyaránt tanulmányozó szakirodalom reflektál a különböző forrástípusokban megjelenő eltérő jellemrajzokról. Szembeszökő diszkrepancia tapasztalható az ókori auktorok leírása és az evangélisták beszámolóí között.¹⁶⁹ Az evangéliumokból egy bizonytalan, konfliktuskerülő, humánus emberkép olvasható ki, míg a kommentátorok durva, kíméletlen, makacs tulajdonságokkal ruházzák fel ugyanazt a személyt.¹⁷⁰

164 Suet. *Tib.* 58; Jos. *bell.* 2, 14; *Ant.* 20, 8.

165 Hasonló véleményen vannak: DEMANDT (1993) i. m. 53–54.; LÉMONON i. m. 276.; MCGING i. m. 425.; vö. SMALLWOOD i. m. 327.

166 LÉMONON i. m. 277.

167 Tac. *Hist.* 5, 9.

168 Az evangéliumokat fokozott elővigyázattal célszerű forrásként alkalmazni. Azokra – legalábbis e vizsgálódás során – nem szabad feltétlenül hiteles adatokként tekintenünk. Az evangélisták nem azonos korban éltek, egymással szoros rokonságban álló beszámolóikban saját ismereteik – esetleg emlékeik – alapján egészítették ki a korábbi elbeszélést (*amplificatio*).

169 LÉMONON i. m. 277.; WINTER (1974) i. m. 72.

170 BOND (1998) i. m. xi; MCGING i. m. 417.; vö. BLINZLER i. m. 54.

E jelenség egy plauzibilis magyarázatát a keresztények és a Római Birodalom közötti ellenséges viszonyban találhatjuk: minél több keresztényt üldöztek a rómaiak, annál nagyvonalúbb, már-már Jézus barátjaként beállított ábrázolások készültek Pilatusról.¹⁷¹ Az említett megállapítás mellett szól, hogy a „joviális Pilatus” megformálása a 4. században véget ér, az *edictum Mediolanense* kibocsátását követően már valószínűleg kiüresedett a korábbi ‘raison d’état’, így szükségtelenné vált az Imperium Romanum részére kedves kitalációk folytonos színesítése.¹⁷²

Az előbb vázolt folyamat eredője az ókori szövegek vizsgálata révén is meghatározható lehet. A radikális ábrázolások alapját csupán Pilatus tetteinek egyes epizódjai jelentik. Mind Josephus és Philón, mind pedig az evangélisták a helytartó bizonyos cselekményeit kiemelik a történeti kontextusból és arról feltűnően részletesen számolnak be. Úgy tűnik, mintha Pilatusról csak kellemetlen emlékek maradtak volna fenn a lakosság körében, és mindazt, ami elmaradt a helyi szájhagyományból (*local oral tradition*), a iudaeaiak és a római közigazgatás nehézkes kapcsolatából rávetítették volna Pilatus személyére is.¹⁷³

Egy aspektusból mégis egyezés érzékelhető a történeti és az evangéliumi beszámolók között: az átfedés Pilatus lakossággal szemben tanúsított ellenségességében áll.¹⁷⁴ A zsidó-hellenisztikus irodalom negatív hangvétele és az evangéliumok kegyelmes narrációja egyaránt Pilatus szigorú rendfenntartó szerepkörét hangsúlyozza, csak épp más következtetésre jutnak. Az előbbi a zsidó hagyományokat pusztító, kegyetlen helytartót;¹⁷⁵ az utóbbi a hamisan vádolt Jézust felmenteni igyekvő bírót mutatja be.¹⁷⁶

6. A történelmi Pilatus

A rendelkezésünkre álló források áttanulmányozása után a feltárt mozaikokból megkísérelhetjük összeállítani a történelmi Pontius Pilatus portréját. „Mi az igazság?” (Τί ἐστὶν ἀλήθεια)¹⁷⁷ — kérdezhetnénk, hiszen hipotézisek tömkelegével találkoztunk vizsgálódásunk során. Nem bizonyult egyszerű

171 Az egyre tarkább karikatúra az üldözőknek címzett szemrehányás lehetett: WINTER (1974) i. m. 85.

172 WINTER (1974) i. m. 88–89.

173 MCGING i. m. 428.

174 LÉMONON i. m. 278.

175 Jos. Ant. 18, 55; Phil. Leg. 302; Jos. Ant. 18, 62; bell. 2, 177; Jos. Ant. 18, 87.

176 Lk 23, 4; Lk 23, 14–15; Lk 23, 20; Jn 19, 6; Jn 19, 12.

177 Jn 18, 38.

feladatnak a Pilatus személyét környező fikciók és a diakronikusan igazolt források szétválasztása. Az utókor fokozott és lankadatlan érdeklődést mutat a iudaeai helytartó személye iránt, a biográfia rekonstruálásához elégtelen mennyiségű matéria dacára, a téma könyvtárnyi szakirodalma egyre gyarapszik. A történeti kutatómunkát igencsak komplikálja a mendemondák cáfolatának kikerülhetetlen feladata. Távol áll tőlünk, hogy a múlt századok – akár a krónikairadalomból merítkező – elterjedt koncepcióit *damnatio memoriae*-ként tüntessük fel.¹⁷⁸ A magunk részéről viszont mindösszesen az alábbi következtetésekre jutottunk.

Pontius Pilatus felmenői samnisok voltak és katonáskodásban megmutatózó tehetségüket nemzedékeken keresztül átörökölték. Pilatus a Kr. e. 1. század utolsó évtizedében született és lovagrendi felmenőkkel rendelkezett. A *cursus honorum* megkezdése előtt katonai szolgálatot teljesített és idővel elnyerte Tiberius, illetve a római arisztokrácia bizalmát.

26-ban kapta helytartói megbízatását és felettébb hosszú – tizenegy éven átívelő – hivatalt viselt Iudaeában. Iudaea annectált régiójának *praefectura* volt és állandó tartózkodási helyén, a tengerparti Caesareában töltötte legtöbb idejét. Harcedzettsége ellenére többször került fatális következményekkel járó összeütközésbe a provincia lakosságával, nem örvendett nagy népszerűségnek a palesztin régióban. Helytartósága idején – a *magistratusi* jogkörébe tartozó feladatain túl – vízvezeték építésébe kezdett, ünnepi játékokat rendezett és pénzt veretett. 37-ben a *princeps* felmentette helytartói szolgálata alól és már Tiberius halálát követően érkezett vissza Rómába.

Ezek az adatok, amelyek kiállták a történeti hitelesség próbáját, ekként rekonstruálhatjuk a passióban főszerephez jutott és ezáltal világhírűvé vált iudaeai helytartó, Pontius Pilatus személyét. Minden egyéb adalék inkább legendának tekintendő.¹⁷⁹

178 Vö. KANY i. m. 110.

179 KOCH i. m. 62.